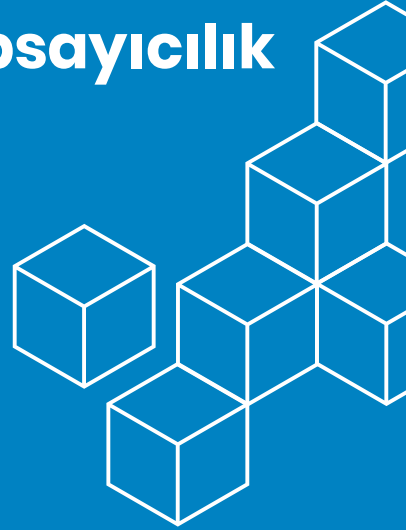

Toplumda Engelli Birey Olmak: Erişilebilirlik ve Kapsayıcılık

Avrupa
Birliği **sivil
düşün**

Bu kitapçık Avrupa Birliği Sivil Düşün Programı kapsamında Avrupa Birliği desteği ile hazırlanmıştır. İçeriğin sorumluluğu tamamıyla Serebral Palsili Çocuklar Derneği'ne aittir ve AB'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

Sağlamcılık

Engelli bireylerin kamusal alanda başka birinin yardımına ihtiyaç duymadan, yani bağımsız olarak ve özgürce hareket edebilmeleri altyapının erişilebilirliği sayesinde olur. Altyapı dediğimiz şey otobüslerdeki sesli anonslar, kılavuz yollar, rampalar gibi farklı engeli olan bireylerin gündelik yaşamlarında ihtiyaç duydukları maddi yapılarıdır. Altyapının iki önemli ve iç içe geçmiş yönü vardır: ilerleme (gelişim) ve olanak sağlama. Altyapı, ilerleme, verimlilik ve işlevsellik vaat eden mekânsal bir değişim ve dönüşüm anlamına gelir. Türkiye’de kentsel altyapı engeli olmayan bireylere yönelik sağlamcı bir perspektiften yeniden üretildiği için engelli bireyler için eşitsiz deneyimlere neden olur. Peki engelli bireylerin kent hakkını engelleyen sağlamcılık ne demektir? Erişilebilirlik ilkesi engelli bireyler açısından ne sunar?

Lennard J. Davis (2006) “normal” ya da başka bir deyişle “sağlam” beden inşasının sakatlığın/engelliliğin sorun olarak üretilmesine aracılık ettiğini söyler. “Sağlam” bedenin norm, başka bir deyişle “normal” olarak inşası, engelli kimliğinin ötekileştirilmesi ve marjinalleştirilmesi demektir (Davis, 2006: 23). Kapitalizm ve ataerkillik gibi sağlamcılık da toplumsal ilişkileri belirleyen bir sistemdir. Bu sisteme göre ‘sağlam’ olanlar ‘makbul’ ve ‘üretken’ vatandaşdır ve yapısal çevre, normlar ve kurallar herkesin aynı yetiye ve kapasiteye sahip olmasına göre düzenlenir. Farklı yetiye ve kapasiteye sahip olanlar ise dışlanır ve ayrımcılığa uğrar. Dolayısıyla eşitlikten söz edemeyiz.

*“Hep birlikte olursak
ancak çözüme
ulaşırız.”*

Kent Hakkı Nedir?

Mekânın ve toplumsal yaşamın birbirini şekillendirdiği (Lefebvre, 1991) görüşünden hareketle farklı grupların toplumsal mekânı kendi talepleri doğrultusunda dönüştürmek için hak iddia etmeleri “kent hakkı” kavramıyla tanımlanır. Henri Lefebvre’ye (1996) göre kent hakkı birbirine içkin iki önemli unsurdan oluşur: i) kent mekânını ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden şekillendirebilme ve ii) mekânla ilgili karar alma mekanizmalarına katılım. Mark Purcell’in (2002, 2013) söylediği gibi kent hakkı kent ve ötesindeki sosyal, politik ve ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesi ve dönüştürülmesiyle ilişkilidir. Dolayısıyla kolektif olarak kentsel politikaların eşitlikçi ve kapsayıcı bir anlayışla dönüştürülmesi gerekir. Bu hak kente ilişkin tüm politikalarda söz sahibi olabilmenin yanı sıra kentin tüm alanlarına sirayet ederek kentin olanaklarını erişilebilir kılmaya yönelik talepleri içerir.

Erişilebilirlik

Türkiye’de engelli bireylerin kentsel hizmetlere erişimde yaşadığı en önemli ve birincil sorunlardan biri erişilebilir kentsel politikaların eksikliğidir. 2020 yılı “Erişilebilirlik Yılı” olarak ilan edilmesine rağmen günümüz itibarıyla halen birçok kamu kurum binası ve kamusal alanlar erişilebilir olmaktan uzaktır. Kamusal alanlara, toplu taşıma araçlarına ya da bilgiye herhangi bir engeli olmayan kişilerle birlikte eşit şekilde erişilebilir içerici bir kent mekânı inşa etmeye aracılık eder. Bu kent mekânını fiziksel olarak yeniden düzenlemenin yanı sıra bu mekânlardaki sosyo-politik ilişkilerin dönüştürülmesi anlamına gelir. Erişilebilirlik, toplumsal yaşama katılım ve aidiyet hissiyle yakından ilişkilidir. Örneğin, kör bir bireyin sesli anons sisteminin çalışmaması dolayısıyla toplu taşımada kendini güvende hissetmemesi ya da tekerlekli sandalye kullanan bir kadının erişilebilir tuva-

let sorunu nedeniyle eğitimine devam edememesi kamusal alanların engelli bireylerin ihtiyaçlarına uygun düzenlenmemesinden kaynaklanıyor. Erişilebilirlik engelli bireylerin şehirde hareket ederken karşılaştıkları sorunların son derece ilişkisel ve dinamik olduğu, erişilebilirlik için tek tip bir çözüm fikrine karşı çıkılması gerektiği demektir. Erişilebilirlik, engelli bireylerin engellilik durumlarını ve karşılaştıkları spesifik altyapısal yetersizlikleri dikkate alan daha incelikli bir anlayış gerektirdiğini vurgular. Gerçek erişilebilirliğin yalnızca altyapının fiziksel düzenlemelerini değil, aynı zamanda çeşitli engellilik biçimlerinin yapıları çevreyle nasıl etkileşime girdiğini anlamayı da içermesi gerektiğini gösterir. Erişilebilirlik ilkesi çerçevesinde belediyelerin ve devletin politika yapmaması ve bunun altında yatan “sağlamcılık” anlayışı dolayısıyla engelli bireyler kentsel hizmetlere erişmekte zorluk çekiyorlar. Bunun bir insan hakkı ihlali olarak anlaşılmaması nedeniyle sürekli çözümü erteleme söz konusu. Erişilebilirliğin temel bir insan hakkı olarak görülmesi ve yaşama geçirilmesi gerekiyor.

Oysa Türkiye Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi’ni 2007 yılında imzalamıştır ve sözleşme taraf devletleri “engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanması” (madde 1) için yükümlü tutar. Erişilebilirlik de bu sözleşmenin ve Türkiye’de engelli hakları alanında çalışan sivil toplum örgütlerinin savunuculuğunu yaptığı en temel ilkelere biridir. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi’nin 9. Maddesi erişilebilirliğin gerekliliğini şöyle ortaya koyuyor:

‘Taraf Devletler engellilerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına etkin katılımını sağlamak ve engellilerin diğer bireylerle eşit koşullarda fiziki çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dâhil olacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına hem kırsal hem de kentsel alanlarda halka açık diğer tesislere ve hizmetlere erişimini sağlamak için uygun tedbirleri alacaklardır.’

Örneğin, Türkiye’deki son enflasyon artışı, birçok engelli birey için yeterli konut hakkını ciddi şekilde sınırlamıştır. Kiraların dramatik bir şekilde yükselmesiyle, erişilebilir konut bulmak giderek zorlaşmıştır. Birçok engelli birey mevcut evlerinden taşınma konusunda isteksizlik ifade etmiştir; çünkü halihazırda rampalar, merdiven korkulukları gibi düzenlemeler yapmak ya da banyolarını tekerlekli sandalye kullanıcılarına uygun hale getirmek için önemli miktarda yatırım yapmışlardır. Bu durum, kâğıt üzerinde tüm konutların herkes için erişilebilir ve işlevsel alanlar yaratmayı hedefleyen evrensel tasarım standartlarına uygun olarak inşa edilmesi gerektiği gerçeğine rağmen yaşanmaktadır.

Peki evrensel tasarım nedir? 1997 yılında, Kuzey Karolina’nın Raleigh şehrinde bulunan Kuzey Karolina Eyalet Üniversitesi’ndeki Evrensel Tasarım Merkezi, kap-

sayıcı ve esnek tasarım için bir rehber olan 'Evrensel Tasarım İlkeleri'ni yayımladı. Bu ilkeler doğrudan 'engelliliğe' ilişkin bir atfı yapmasa da evrensel tasarımın eşitlikçi ve esnek olmasına, yani herkes için iyi tasarımın bir hak, olduğuna vurgu yapar. Aimi Hamraie (2017: 7), evrensel tasarım standartlarındaki "herkes" kavramını eleştirerek, engelliliğin yerleşik ve ilişkisel deneyimlerine odaklanmanın önemini vurgular. Hamraie, sıklıkla 'herkes için iyi tasarım' fikrini öne süren evrensel tasarımın, engelli bireylerin çeşitli ve incelikli ihtiyaçlarını istemeden dışlayabileceğini ya da yetersiz karşılayabileceğini savunur ve bu yaklaşımın tek tip bir çözümle sınırlılıklarını gözler önüne serer. Hamraie, kentsel kamusal alanların inşası için gereken bilginin "sosyal, ilişkisel, maddi ve mekânsal olarak yerleşik" bir şekilde anlaşılması gerektiğini belirtir. Evrensel tasarımda standartlaştırma ve tekdüzeliğe yapılan vurgu, yalnızca standartlaştırmanın kamusal alanlardaki erişim sorunlarını çözebileceği varsayımına dayanır. Ancak, beklenmedik ve öngörülemeyen çeşitli engellilik biçimleriyle karşılaşmalar, bu alanlarda daha fazla uyarılma ve dönüşüm ihtiyacını ortaya koyabilir. Örneğin, engelli bir kızı olan bir anne bir apartman dairesi arayışında birçok zorlukla karşılaşmaktadır. Giriş katında bir daire bulması ve girişte bir rampa kurulup kurulamayacağını diğer sakinlerle görüşmesi gerekmektedir. Ayrıca, kızı tekerlekli sandalye kullandığı için, kendisi evde yokken kızının bağımsız hareket edebilmesini sağlamak adına banyo ve girişte düzenlemelere ihtiyaç duymaktadır. Ancak engelli kızının ihtiyaçlarına uygun daireyi yalnızca üst-orta sınıf mahallelerde bulabilmektedir, ancak bu mahallelerde yaşamayı karşılayamamaktadır. Sonuç olarak hem kendisinin hem de kızının yaşamını daha da karmaşıklaştıran bir durum olarak, şehrin çeperlerinde yaşamak zorunda kalmaktadır. Bu durum yeni eşitsizliklere ve mekânsal adaletsizliklere yol açmaktadır.

Erişilebilir Çevreyi Gözlemlemek için Bir Alıştırma

Evinizin önünden toplu taşımaya bindiniz ve okulunuza gidiyorsunuz. Evinizden çıkış anınızdan başlayarak sokağınızın, toplu taşımanın, okulun ve sınıfın erişilebilir olup olmadığını gözlemleyin.

- Evinizin girişinde rampa var mı?
- Sokağınızdaki kaldırımlarda kör ve görme engelli bireyler için kılavuz yollar var mı?
- Kaldırımlarda tekerlekli sandalye kullanan bireylerin yola inebilecekleri rampalar var mı?
- Kol değneği kullanan bireyler için kaldırım kenarlarının yüksekliği uygun mu?

- Otobüslerde rampa var mı?
- Otobüs ve metro gibi toplu taşıma araçlarında sesli anons sistemleri çalışıyor mu?
- Kamusal alanlarda erişilebilir tuvaletler var mı?
- Trafik lambalarındaki sesli anons sistemleri çalışıyor mu?

Bunu Biliyor Muydunuz?

"Toplu taşımada herhangi bir erişilebilirlik sorunuyla karşılaştığınızda Ankara Büyükşehir Belediyesi'ni 153'ü tuşlayarak arayabilir ve şikayet kaydı oluşturabilirsiniz."

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi

Sözleşme engelli örgütlenmesinin katılımı ve katkılarıyla hazırlanmış, 2006 yılında kabul edilmiştir. Engelliliğe ilişkin küresel ölçekteki ilk sözleşme olması bakımından önemlidir. Türkiye sözleşmeyi 2007 yılında imzalamıştır. Sözleşme 50 maddeden oluşmaktadır. Sözleşme engelli özneler için yeni hak ve özgürlükler tanımlamak yerine temel insan hakları belgelerindeki hak ve özgürlüklerden engelli bireylerin de eşit şekilde yararlanabilmesi için yeniden yorumlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Sözleşmeye taraf olan devletlerin "tüm engellilerin insan hak ve temel özgürlüklerinin eksiksiz olarak yaşama geçirilmesini sağlamak ve engellilerin hak ve özgürlüklerini güçlendirmekle" yükümlü olduğu 4. maddede ortaya konulmuştur. Sözleşmenin amacı "engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insan onuruna saygıyı güçlendirmektir." Sözleşmenin dayandığı genel ilkeler 3. maddede belirtilmiştir:

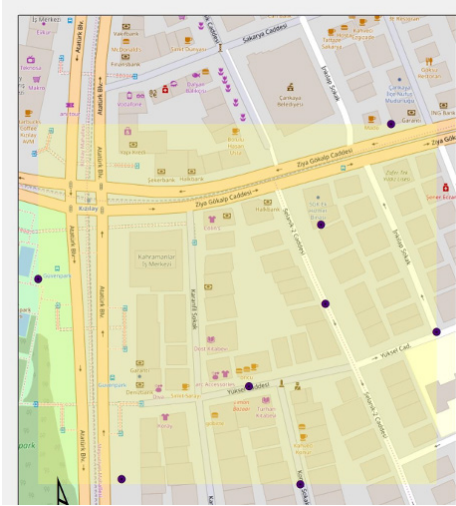
- Kendi seçimlerini yapma özgürlükleri ve bağımsızlıklarını da kapsayacak şekilde, kişilerin insanlık onuru ve bireysel özerkliklerine saygı gösterilmesi;
- Ayrımcılık yapılmaması;
- Engellilerin topluma tam ve etkin katılımlarının sağlanması;
- Farklılıklara saygı gösterilmesi ve engellilerin insan
- çeşitliliğinin ve insanlığın bir parçası olarak kabul edilmesi;
- Fırsat eşitliği;
- Erişilebilirlik;
- Kadın-erkek eşitliği;
- Engelli çocukların gelişim kapasitesine ve kendi kimliklerini koruyabilme haklarına saygı duyulması.

İyi Örnekler:

Map-A-Thon: Erişilebilir Çevreyi Haritalamak

Amerika'da engelli kişiler bir araya gelerek lokantaları, kafeleri, caddeleri ve sokakları gezerek erişilebilir olup olmadığına dair gözlemliyor ve bunları bir uygulama aracılığıyla geniş bir grupta paylaşıyor. Kolektif bir emekle yapılan bu çalışma yapıları çevrenin özelliklerini ortaya koymakla kalmayıp bunu bir veriye dönüştürerek engelli hakları aktivizmine katkı sağlıyor. Yaygınlaştırılması internete erişim orandaki eşitsizliği düşününce Türkiye bağlamında zor olsa da deneyime dayalı bilginin dolaşıma girmesi ve kenti engelli bireylerin dönüştürebilmesi açısından önemli bir olanak olarak karşımıza çıkıyor.

Yan taraftaki harita Ankara'da kör bir kadın aktivistin en çok nerelerde kendini güvende hissederek ve bağımsız şekilde dolaştığını gösteriyor. Bu tür haritaların çoğaltılması altyapı bakımından kentlerin ne ölçüde erişilebilir olup olmadığını ortaya koymak açısından gerekli. Haritada görüldüğü üzere çok dar bir alanda bağımsız hareket edebilmek mümkün, çünkü Kızılay civarında erişilebilir mekanlar, kılavuz yollar ya da tuvaletleri erişilebilir mekanlar yeterli yaygınlıkta değil.

Haritayı hazırlayan: Mine Egbatan

Amerika Engelliler Yasası Sokak Eylemi

Amerika'daki Engelli Hakları Hareketinin 1990 yılında kabul edilmesini sağladığı Amerikan Engelliler Yasası (American Disabilities Act) için yapmış olduğu sokak eylemi erişilebilirlikle ilgili mekansal adaleti ve dönüşümü sağlayan önemli bir adımdır ve dünyadaki diğer engelli hareketine örnek olmuştur. Amerikan Kongre Binası'nın yüksek merdivenlerine tekerlekli sandalyelerini ya da diğer yardımcı teknoloji aletlerini bırakarak bedenleriyle tırmanmaya başlamışlardır. Sloganlar ve pankartlar eşliğinde aslında engellileri düşünmeden yapılan ancak demokrasi ve herkes için eşitlik iddiasında bulunan bir kamu binasını protesto ettiler. Yüzlerce aktivistin tek istediği eşit vatandaşlık haklarına sahip özneler olarak kabul görmek ve erişilebilir olmayan binaların, ilişkilerin, politikaların dönüştürülmesiydi. Bu eylem öyle etkili oldu ki 1990 yılında Amerikan Engelliler Yasası yürürlüğe girdi. Bu eylem yapıları çevrenin kim için ve nasıl tasarlandığına dair soruları beraberinde getirdi.

Sosyal Hayat ve İletişim Önerileri (Doğru İletişim)

Engelli özneyi "pasif/eksik" olarak resmeden "yardım temelli anlayış" Türkiye'de engelliliğe ilişkin politikaların temelini oluşturuyor. Bu anlayış engelli özneleri "çaresiz", "mağdur" ve "bakıma muhtaç" olarak resmeder. Dolayısıyla bağış ya da çeşitli yardımlar ile engelli öznelerin ihtiyaçlarının karşılanmasının yeterli olduğu düşünülür. İnsan hakları yaklaşımında ise engelli bireylerin toplumdaki diğer herkesle eşit ve aynı haklara sahip olduğuna vurgu yapılır. İnsan hakları kişilerin yalnızca insan olmalarından kaynaklı sahip oldukları, bütünsel haklardır. Engelli bireylerin haklarından yararlanmalarını olanaksızlaştıran her türlü yapının tespit edilip dönüştürülmesine öncelik verilir.

Engelli Bireylere Yönelik Kalıp Yargılar

Çocuklaştırma

Engelli olmayanlar ile engelli bireylerin karşılaşmasında ortaya çıkan bir durum engelli bireylerin çocuklaştırılmasıdır. Engelli bireyi yetişkin ve hakları olan bir özne kategorisinden dışlayarak 'sağlam-bedenler' ve engelli bireyler arasında bir hiyerarşi yaratılır. Bu çocuklaştırma durumunun temsil ettiği şey ise engelli bireylerin eşit bireyler olarak görülmemesi demektir. Çocuklaştıran bakış yoluyla engelli olmayan bireyler hem kendi iktidarını pekiştirmiş oluyor hem de engelli bireylerin kamusal alandaki yerini imliyor. Başka bir deyişle engelli bireyi yetersiz, yardıma muhtaç ve 'bağımlı' olarak kodluyor.

Mağdur ya da Yardıma Muhtaç

"Özürlü", "mağdur", "muzdarip", "malul", "hasta" ya da "tekerlekli sandalyeye bağlı/ mahkûm" gibi ifadelerden kaçınılmalı, çünkü bu ifadeler engelli olma durumunu "olumsuz" bir durum olarak gösteriyor. Halbuki engellilik tıpkı cinsiyet gibi kişilerin kimliklerinin ve deneyimlerinin bir parçası. Bu tür 'olumsuz' söylemler engelli bireyleri güçsüzleştiriyor. İnsan hakları perspektifi yerine "yardım temelli anlayış" pekiştiriyor ve eşitsizliğin yeniden üretilmesine sebep oluyor.

Kahramanlaştırma

"Engeline rağmen başardı" gibi ifadeler, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve etkin katılımı önündeki engellerin görmezden gelinmesine neden olur. Bu tür ifadeler, engelliliği bireysel bir sorun olarak sunar ve toplumsal yapının engellenmiş erişim ve fırsatlar gibi sorunlarını göz ardı eder. Ayrıca, engelliliği bir kimlik olarak görmek yerine, aşılması gereken bir sorun olarak tanımlar, bu da engelli bireylerin potansiyellerine ve katkılarına dair daha dar bir perspektif oluşturur.

"Engelli" ve "sakat" terimlerine dair tartışmalar halen alanda netlik kazanmamıştır. Temel olarak İngilizce terimler üstünden filizlenen bu tartışma Türkçeye de yansımaktadır. İngilizce "person with disability" terimi "engelli kişi" olarak Türkçeye çevrilirken "disabled person" "sakat kişi" olarak çevrilmektedir (ya da bu şekilde çevrilmesi talep edilmektedir).

Birleşmiş Milletler, İngilizcede "person with disability" terimini kullanmayı uygun buluyor, bunun gerekçesini ise önce kişinin kendisine (person), sonra engellilik hâline vurgu yapmanın önemli olduğunu savunarak açıklıyor. Bu terminolojiye karşı çıkan aktivistler ise bu terimin kendi kimlikleri ile uyumlu olmadığını belirtiyor ve "engellilik" teriminin sakatlık hâlini kişinin kimliğinin bir parçası olmaktan uzaklaştırdığını söylüyorlar (Tatum, 2015; Thorpe, 2017).

Sakatlığın politik bir kavram olduğunu ve kimliğin inşasında çok önemli bir rolü olduğunu savunan bu aktivistler bu gerekçe ile "disabled" kavramını yani Türkçesi ile "sakatlık" kavramını kullanmayı tercih ediyorlar. Bu anlayışta, nasıl ki siyah olmak kimliğin ayrılmaz bir parçası ise, sakat olmak da kimliğin ayrılmaz bir parçası olarak görülüyor.

Yardımcı'ya (2017) göre alanda faaliyet gösteren sivil örgütler çoğunlukla "engelli" kavramını kullanmayı tercih ederek kişinin "engellenmişliğinin" altını çizmeyi hedefliyor. Ayrıca Türkçede 2012 yılı itibariyle resmi bir hâl alan "engelli" terimi aynı yıl yapılan kanun değişikliği ile mevzuata girmiş, engellilik kapsamında yürürlükte olan tüm kanunlarda da terminoloji değişikliğine gidilmiştir. Bu değişiklikle sakatlık kavramı da kanunlardan olabildiğince ayıklanmıştır.

SERÇEV

SEREBRAL PALSİLİ
ÇOCUKLAR DERNEĞİ

SERÇEV
Youtube Hesabı

Avrupa
Birliği
**sivil
düşün**

Bu kitapçık Avrupa Birliği Sivil Düşün Programı kapsamında Avrupa Birliği desteği ile hazırlanmıştır. İçeriğın sorumluluğu tamamiyle Serebral Palsili Çocuklar Derneği'ne aittir ve AB'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.